

**Ўзбекистан Республикасы
Халық билимлендириў министрлиги**

**Әжинияз атындағы
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық
институты**

**2016-жыл «Саламат ана хәм бала жылы»на бағышлаған
«Илим хәм тәлим-тәрбия – жәмийеттиң интеллектуал айнасы»
атамасындағы Республикалық илимий
теориялық хәм әмелий конференция
МАТЕРИАЛЛАРЫ**

**2016 йил «Соғлом она ва бола йили»га бағишланган
«Фан ва таълим-тарбия – жамиятнинг интеллектуал кўзгуси»
мавзусидаги
Республика илмий-назарий ва амалий анжуман
МАТЕРИАЛЛАРИ**

V бөлим

Нөкис-2016

74:58 «Илим ҳам тәлим-тәрбия – жәмийеттин интелекиуал айнасы»
И-44 атамасында Республикалық илимий-теориялық хәм әмелий конференция материаллары топламы. 2-бөлим Нөкис. НМПИ баспаханасы 2016ж. 202 бет.

«Илим ҳам тәлим-тәрбия – жәмийеттин интелекиуал айнасы» атамасындагы Республикалық илимий-теориялық хәм әмелий конференция материалларына Республикамыздың жоқары хәм орта арнаўлы оқыў орынлары педагог-хызметкерлери, үлкен илимий хызметкер-излениўшилер, магистрантлар, студентлер хәм улыўма билим бериў мектеплери муғаллимлериниң илимий-изертлеў хәм тәлим-тәрбия мәселелерине арналған илимий баянатлары киргизилген.

Конференция материалларының мазмуны хәм онда көрсетилген дереклердин дурыслылығына авторлар жуўапкер.

Редколлегия қурамы:

1. Қ.К.Оразымбетов -ректор, редколлегия баслығы
2. М.Жалелов -илимий ислер бойынша проректор, редколлегия баслығы орынбасары

Редколлегия агзалары:

3. Қ.Қадиров -руўхыйлық хәм ағартыўшылық ислери бойынша проректор
4. М.Сарыбаев -оқыў ислери бойынша проректор
5. Қ.Қошанов -редакция баспа бөлими баслығы
6. Е.Оразымбетов -илимий-изертлеў хәм илимий педагог кадрларды таярлаў бөлими баслығы
7. Б.Қурбанбаева -қарақалпақ тили кафедрасы үлкен оқытыўшысы
8. С.Шынназаров -қарақалпақ тили кафедрасы үлкен оқытыўшысы
9. Г.Патуллаева -қарақалпақ тили кафедрасы доценти
10. М.Қурбанов -қарақалпақ тили кафедрасы үлкен оқытыўшысы
11. Т.Халмуратов -рус тили хәм әдебияты кафедрасы баслығы
12. Г.Алламуратова -рус тили хәм әдебияты кафедрасы доценти
13. Э.Ешниязова -рус тили хәм әдебияты кафедрасы үлкен оқытыўшысы
14. Н.Турабаева -рус тили хәм әдебияты кафедрасы үлкен оқытыўшысы
15. С.Елмуратова -рус тили хәм әдебияты кафедрасы үлкен оқытыўшысы
16. С.Жалилов -өзбек тили кафедрасы баслығы ў.ў.а.
17. М.Худаярова -өзбек тили кафедрасы үлкен оқытыўшысы
18. Қ.Худияров -өзбек тили кафедрасы ассистент оқытыўшысы
19. Ф.Сапаева -өзбек тили кафедрасы ассистент оқытыўшысы
20. Б.Шаниязов -инглис тили хәм әдебияты кафедрасы үлкен оқытыўшысы
21. Т.Койшекенова -инглис тили хәм әдебияты кафедрасы үлкен оқытыўшысы
22. Н.Бабаниязова -инглис тили хәм әдебияты кафедрасы ассистент оқытыўшысы

ТУҚЫМНЫҢ РАҰАЖЛАНЫҰЫНЫҢ ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИ

О.Темирбеков - б.и.к., доцент, Н.Алламбергенова- магистрант,
Д. Тлепбаева-студент

НМПИ, биология оқытыу методикасы кафедрасы

Өсимликте туқым айқаспалы, өз-өзинен шаңланыудан ямаса жыныссыз жол менен пайда болады. Туқымланғаннан кейин бир тәрәпинен эндосперма менен урықтың рауажланыу процесси болып атырғанда, екинши тәрәптен туқым бүртиктің қыйраған клеткаларының қайтадан жумсалыу процесси жүрип турады. Қыйраған клеткалар эндосперм менен урық арқалы қайта исленип өсиуи хәм рауажланыуи ушын жумсалады.

А.А.Прокофьевтың [5] көрсетиуи бойынша репродуктив органлар жедел транспирацияға ийе болады. Мийүедеги транспирация, оның тиришилигине керекли затлардың ағып келиуи хәм олардың өзгериуи ушын әхмийетли рол атқарады.

Н.Н.Кулешов[3] физиологиялық актив затлардың хәм басқада затлардың вегетатив органлардан туқымға ағып келип, курамалы затларға айланып, запас затлар түринде топланыуи 80-35% ығаллықта болатугынын көрсеткен.

Собыклы өсимликлердің дәнинде жоқары дәрежеде ығаллықтың болыуи ондағы топланған белоктың тәсирине байланыслы болады.

Бийдай дәниниң эндоспермасында запас белоклардың топланыуи клеткалардың созылыу фазасында көриледи. Бул клеткаларда белоктың синтези ушын керекли болған барлық компонентлер (т-РНК, АТФ, рибосомалар) болады. Туқымның писиу дәуиринде белоктың аминокислота курамы өзгерип отырады. Мысалы, бийдайдың туқымының писиу барысында пролин хәм глутамин кислотасы муғдары белоктың курамында көбейеди, органикалық емес фосфордың муғдары азайып, кислотостабил органикалық фосфордың муғдары артады.

Дәннің қәлиплесиу дәуиринде витаминлердің, ауксинлер хәм басқада физиологиялық актив затлардың муғдары артады. Дәннің қамырлы писиу дәуирине келип, туқымның нормал көгерип шығыуи ушын керекли болған барлық затлар жетерли муғдарда топланады. Бирақ туқымдағы синтетикалық процесслер еле дауам етеди, дем алыу интенсивлиги жоқары болады.

Туқымға келген қант анагурлым курамалы затларға өзгереди. Бул процесс салы (*Oriza sativa L.*)ның пайда болып атырған дәнинде анықланған. Урықланғаннан кейин тез арада дәнде глюкоза, фруктоза хәм сахароза топланып, тоғыз күннен кейин жоқары дәрежеге жетеди, кейин қанттың муғдары азая баслап, крахмал топланыу арта баслайды. Писип киятырған салы (*Oriza sativa L.*) туқымында фермент активлиги жүдә жоқары болады.

Кенедәри (*Ricinus communis L.*) өсимлигинде гүллегеннен кейин 20 күнге шекем майдың туқымда пайда болыуи әсте болып, кейинги үш хәпте ишинде май хәм белоктың тийкаргы муғдары синтезленеди. Майдың туқымда синтезлениу дәуиринде, органикалық кислоталар хәм май кислоталардың муғдары айғабағар (*Helianthus annus L.*), зығыр (*Linum L.*) пақалында хәм жапырақларында кескин азияды. Бул көринис кислоталардың вегетатив органлардан, пайда болып атырған туқымға қарай ағыуынан дерек береди [2].

Пайда болып киятырған туқымның көгериушеңлиги тәбият шараятына хәм туқымның физиологиялық жағдайына байланыслы болады. Көпшилик

өсімліктердің туқымы жаңа пайда болып атырғанда жоқары көгеріушеңлікке ийе болады.

Уколов хәм Васильеваның [6] көрсетиуине қарағанда қатты бийдай (*Triticum durum Desf.*)дың 7 күнлик туқымының көгеріушеңлиги 34%, 21-күнлиги 72%, жумсақ бийдай (*Triticum vulgare Host.*)да 54,5 хәм 97% болған. Мәкке (*Zea mays L.*) сүтлі писиудің басланыуында 75%, ақырында 87%, қамырлы писиуде 97% хәм толық писиуде 96% көгеріушеңлик берген.

Буршақ (*Pisum L.*) гүллегеннен 10 күн соң көгеріушеулиги 32% болып, 17-20 күнлик туқыман нормал өсімлик жетилген [1].

Сүтлі писиу дәуиринде гешир (*Daucus cativus L.*) туқымының көгеріушеңлиги төмен болады

Бирқанша өсімліктердің туқымы пискен сайын оның көгеріушеңлиги төменлейди [4].Тары (*Panicum miliaceum L.*) туқымының егiуге сапалы уақты, масақта 50% , гречихада 75% туқым пискен болғанда көринеди. Жүуери (*Sorghum Pers.*) туқымы қамырлы писиу уақтында жыйналса жоқары егис сыпатына ийе болады. Бундай туқым 90-98% көгеріушеңлікке ийе болады.

Қамырлы писиу уақтындағы туқымның бундай жоқары көгеріушеңлікке ийе болыуы, тиришилик ушын керекли болған бирикпелердің хәм дүзилмелердің пайда болыуының тамамланыуынан деп болжауға болады. Айрым өсімліктерде қамырлы писиу уақтында ингибиторлардың тәсирине байланыслы көгеріушеңлик жүдә пәс болады.

Солай етип, туқымның көгеріушеңлиги сыртқы факторлардан басқа оның физиологиялық жағдайына да байланыслы екенлиги анықланды.

Әдебиатлар:

1. Володин В.И.,Лавриенко Г. О жизнеспособности незрелых семян гороха-Зернобобовые культуры. № 9, стр.8-9
- 2.Жданова Л.П.Содержание летучих кислот в листьях и семенах созревающих масличных растений.- Докл. АН СССР, 156, № 5, стр. 1229-1231
3. Кулешов Н.Н. Процесс семенообразования и полноценность семенного материала. В сб. «Биологические основы повышения качества семян сельскохозяйственных растений». М. «НАУКА»,стр.43-47
4. Овчаров К.Е. Физиологические основы всхожести семян Изд-во «НАУКА» М. 1969 279с
5. Прокофьев А.А.(1968) Формирование семян как органов запаса. XXVII Тимирязевское чтение. М.»НАУКА».
- 6.Уколов А.А. Васильева В.В. Посевные качества незрелых семян озимой твердой пшеницы Горденформе 31- Докл. ТСХА, вып. 98, стр.251-254.

ТОҒАЙЛАРДЫҢ ОРТА АЗИЯ ХӘМ ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА ТАРҚАЛЫҰЫ

Т.О.Отенов - б.и.к., ӨзР ИА Қарақалпақстан бөлими Қарақалпақ тәбият илим-изертлеу институты ботаника бағы

Ф.Т.Отенова - б.и.к., доцент, А .Хамитова - магистрант

Әжинияз атындағы НМПИ

Тоғайлардың ағашлықларды пайда ететуғын тийкаргы түрлери болып туранга секциясынан тораңғыллар болып есапланады. Олардың ареалы Арқа Африка, Алдыңғы, Орта хәм Орайлық Азияны ийелеген Ортажер теңизи областы менен

Палўанова Г.Ж., Еримбетова Н. Ж., Қадирбаева Х. Массажнинг физиологик ахамияти.....	65
Гаипова Р.Т., Узақбаев Қ.К., Каримуллаев Қ.К. «Қурғақлық күшлери» хэм «теңиз күшлери» геосиясий бағдарларының дунья геосиясатында тутқан орны.....	66
Сапарниязов И. А., Романова Л.К. Умуртқалилар зоологияси модулини ўқитишда ностандарт тестларидан фойдаланиш масалалари.....	68
Балтабаев М. Балтабаева В. <i>Crambe orientalis</i> I-тиң зыянкеслер менен кеселлениўи хэм оның алдын алыў илажлары.....	69
Раджапов М.Я., Ауезов Ө.Т., Толебаев С.С. Қарақалпақстанның климат шараятларының өзгерийи.....	71
Ибрагимов М.Ю., Сейтбаев Р.С. Қыяр өсимлигиниң генератив органларының раўажланыўи хэм кәлиплесиўи.....	72
Раджапов М.Я., Тажобаева Х.Ж., Қўзиев Ф.Ф. Орол инкирозининг келиб чиқиш сабаблари ва унинг Қорақалпоғистонда пахтачиликнинг ривожланишига таъсири.....	74
Раджапов М.Я., Ауезов Ө.Т., Смайлов З.О. Қарақалпақстанда дийханшылықтың раўажланыўи хэм онда пахташылықтың тутқан әхмийети.....	76
Қоспазаров Қ.А. Тәбийи өсимлик ресурсларынан ақылға муўапық пайдаланыў мәселелери хақында.....	77
Темирбеков О., Алламбергенова Н., Тлепбаевава Д. Тукымның раўажланыўының физиологиялық өзгешеликтери.....	82
Отенов Т.О., Отенова Ф.Т., Хамитова А. Тоғайлардың Орга Азия хэм Қарақалпақстанда тарқалыўи.....	83
Отаджанов С., Ибадуллаева Т., Ажиева М.Б. Использование дидактического материала при изучении темы «минеральные удобрения».....	85
Отаджанов С., Ажиева М.Б. Значение межпредметной связи при изучении темы «Современные теории происхождения жизни».....	86
Утепова Г.Б., Гаипова Р.Т. География фанини замон билан ҳамнафас йўналтириш масалалари.....	88
Абдираманов Ж.Б., Ауезов Ө.Т. География сабақларында оқыўшыларға экологиялық тәрбия бериў.....	90
Бегжанов М.К. Ҳашаротларнинг совукка чидамлилиги ва совукка тайёрланишнинг физиологик асослари.....	92
Ешмуратов Р.А. Турли тупрок иклим шароитларида етиштирилган стахис турларини интродукцион баҳолаш.....	95
Ешмуратов Р.А. Ўсимликларни интродукция қилиш масалалари.....	98
Tadjiboeva M., Saparniyazov I. Aholi ekologik madaniyatini oshirishda maktab o'qituvchilarining o'rnini.....	100
Жақсымуратов Р.К., Ажиниязов Р.Б., Ерназаров У. К. Возможности использования компьютерных лабораторных работ при обучении физики в школах.....	101
Рахматуллаев А.Х. О топологии на пространстве пространства вероятностных мер.....	104
Алламбергенова А.Н. Помидордағы гаўаша совкасына карсы гүресте браконды пайдаланыў.....	107
Осербаева Т., Есбоғанов Р.О. Дуккакли дон экинларининг ўсиб ривожланиш Ўзгачаликлари.....	108
Осербаева Т., Есбоғанов Р. Мошнинг «Радость» навининг экиш муддати ва мьёрларининг барг юзаси шаклланишига таъсири.....	110
Алявия О. Т., Нишанова А. А., Гулямова С. П. Тошкент давлат стоматология	